

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI: 10.18372/2307-9061.57.15040
УДК 340.12(045)

І. Л. Бородін,
доктор юридичних наук, професор
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1874-3238>

І. Г. Близнюков,
здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня

ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: ivanl.borodin1111@gmail.com

***Мета статті** полягає у тому, щоб з'ясувати поняття, сутність юридичних гарантій прав і свобод людини і громадянина з урахуванням сучасних правових підходів. **Методи дослідження:** порівняння, аналізу, індукції, дедукції, та інші, що служили інструментом відбору матеріалу та були необхідною умовою досягнення поставленої мети. **Результати:** у статті розглядаються юридичні гарантії прав та свобод людини і громадянина в Україні. Обґрунтовано практичне та теоретичне функціонування основних обов'язків держави для гарантій прав людини і громадянина, а також узагальнено світовий досвід захисту прав та свобод людини і громадянина на міжнародній арені, на основі якого проведено порівняльний аналіз національних та міжнародних гарантій прав та свобод людини і громадянина. **Обговорення:** права і свободи людини і громадянина є однією із найважливіших суспільних цінностей, головний об'єкт більшості конституційно-правових відносин. Ефективність їх виконання, використання та дотримання залежить від рівня їх захисту та гарантованості. Зважаючи на це, цінною частиною конституційно-правового статусу людини і громадянина є саме гарантії цих прав і свобод. У статті розглянуті основні юридичні гарантії прав людини і громадянина в Україні та їх законодавче підґрунтя. Крім того, проаналізовано систему міжнародно-правових гарантій та основні способи захисту своїх прав у Європейському суді з прав людини.*

***Ключові слова:** гарантії; права людини; юридичні гарантії; суд; судовий захист.*

Постановка проблеми та її актуальність. Важливими принципами демократичної правової держави визнаються конституційно закріплені права і свободи людини, а також передбачені законодавством засоби їх захисту. Головною особливістю юридичних гарантій є те, що вони знаходять своє вираження у чинному законодавстві у вигляді спеціальних засобів та способів для забезпечення прав та виконання обов'язків із усіма громадянами країни. Призначення гарантій полягає в тому, що вони покликані забезпечити більш сприятливу обстановку, в атмосфері якої записані в конституціях і

законах юридичний статус особистості і, особливо, її права і свободи, при їх реалізації, ставали б фактичним становищем кожної окремої людини і громадянина.

На міжнародно-правовій арені саме гарантії прав і свобод людини і громадянина відіграють роль реальних можливостей реалізації та захисту у даній сфері. З огляду на це актуальним завданням є встановлення сутності гарантій прав і свобод людини і громадянина, визначення переліку прав, які підлягають гарантуванню конституційним шляхом, й утвердження меж вказаних

гарантій, передбачених в Основному Законі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й науково-практичні аспекти проблеми гарантування прав і свобод людини і громадянина, з урахуванням національного та міжнародно-правових стандартів, розглядали у своїх працях такі вчені, як М.М. Антонович, Ю.Г. Барабаш, І.Л. Бородін, С.П. Головатий, О.М. Гончаренко, А.М. Колодій, В.В. Кравченко, Ю.І. Крегул, А.Р. Крусян, О.Г. Кушніренко, С.П. Мороз, А.Ю. Олійник, О.В. Пушкіна, П.М. Рабінович, В.В. Речицький, Т.М. Слінько, Ю.М. Тодика, М.І. Хавронюк, В.М. Шаповал та ін. Таким чином, тема цієї статті є надзвичайно актуальною, а її розкриття сприятиме підвищенню ефективності захисту конституційних прав і свобод.

Виклад основного матеріалу. Становлення та визнання прав людини пройшло довгий шлях у світовій правовій структурі, теоретичному та практичному аспектах юриспруденції. Звертаючи увагу на історичну основу, можна зазначити, що права людини виникли у різний часовий період. Навіть у рамках європейської цивілізації існує широке розмежування теорій виникнення прав людини, як за часом, так і за особливими аспектами визнання окремих прав.

У загальній теорії права найбільш популярною є концепція правових поколінь, відповідно до якої виникнення прав розділяють на чотири окремі етапи:

Перше покоління прав уособлює цінності лібералів, які сформувалися завдяки впливу буржуазних революцій. До цього покоління слід віднести права особистого та політичного характеру, які мають за мету захист особи від протиправного порушення меж особистої свободи з боку державної влади чи інших індивідів, державного свавілля та сприяти укріпленню принципу рівності кожного перед законом та судом. Права першого покоління зазвичай мають характер імперативних та абсолютних, а отже не можуть бути відчужені. Саме за рахунок того, що вони є найпершими, найголовнішими та базовими, права першого покоління мають найвищий ступінь захисту та невелику кількість обмежень. Держава повинна надавати гарантії

стосовно такого роду прав у вигляді дотримання загальновищаних міжнародних стандартів. Особисті права, які відносяться до першого покоління, сприяють забезпеченню незалежності особи, а політичні забезпечують існування та діяльність інститутів демократії.

Друге покоління прав людини є логічним продовженням першого та вносить у міжнародне правове поле принципи, які мають зв'язок не лише з базовою свободою, але й з гідним рівнем існування. Це покоління складається із соціальних, економічних та культурних прав, які безпосередньо залежать від рівня розвитку країни. Друге покоління прав людини виникло у 20 столітті, коли у суспільстві тривала боротьба за рівність у соціальному та економічному планах. Головна ідея цих прав бере витоки з гіпотези про соціальну державу та в загальному аспекті підвищує роль публічної влади стосовно громадян у цілому та кожного індивіда окремо. Права цього покоління становлять зміст багатьох міжнародних нормативно-правових актів, а також знаходять своє відображення у конституціях сучасних держав. Досягнення справедливості у суспільстві за рахунок втілення цих прав у життя передбачає не тільки велику кількість ресурсів, але й специфічний механізм діяльності – вчинки, певна активність з боку держави в особі її органів, створення особливих умов для того, щоб можливості, втілені у правах другого покоління, могли перейти із теорії у практику. Права другого покоління, порівняно з іншими, є найбільш захищеними в рамках європейського правового поля. Пряме відображення цього ми можемо знайти у рішеннях Європейського Суду з прав людини, які стосуються обов'язку держави стосовно втілення соціальних, економічних та культурних прав.

Третє покоління прав людини спрямоване на втілення у життя цінностей, які відображають мир та безпеку у світовому масштабі. Це покоління складається із колективних прав, які мають своє практичне застосування у націях, народах, людстві в цілому. Права третього покоління з'явилися за рахунок світових війн у 20 столітті, коли виникла потреба у міжнародному закріпленні принципу миру. У структурі цих прав є як ті, за які вели боротьбу національно-

визвольні рухи у 20 столітті, так і ті, які мають за мету недопущення воєнних дій як таких. У ролі носія прав третього покоління може виступати особа, у тому числі, будучи представником певної етнічної групи або індивід, який наділений конкретним рядом ознак, але індивідуальна реалізація таких прав не є можливою. Права третього покоління є підставою виникнення багатьох дискусій стосовно їх сутності та визнання їх правами людини, співставлення з попередніми поколіннями прав. Поетапний доктринальний розвиток та практичне застосування методів захисту прав людини є прикладом додання до списку існуючих прав нових, з одного боку, та потреба взяти до уваги результати науково-технічного прогресу, зміни у соціумі тощо.

Четверте покоління прав людини складається з прав, які:

1) базуються на змістовності незалежності індивіда та його можливості розпоряджатися власним тілом та розумом. Прикладом таких прав є загальновизнані право на смерть, зміну статі, пересадку органів, штучне запліднення, заборона до клонування та інші права, які мають прямий зв'язок із медициною. Дані права викликають труднощі у їх нормативно-правовому закріпленні, адже тут грає роль моральна сторона, так як зростання ступеня спроможності до зміни власного тіла і розширення функціональних можливостей організму стоять на межі необхідності до збереження власної ідентичності, а також інтересів та почуттів інших людей, мораллю з боку суспільства;

2) базуються на розширенні інформаційних та комунікативних можливостей (інформаційні права). Прикладом таких прав є право на доступ до всесвітньої мережі Інтернет, право на збереження анонімності, на безперешкодний доступ до інформації та її розповсюдження, право на електронне громадянство тощо. Поява таких прав безпосередньо залежить від високого темпу розвитку науки у сфері інформаційних технологій та відсутності достойного правового регулювання у ній, яке б сприяло забезпеченню балансу між виокремленими правами та інтересами (наприклад, свободою висловлювань і захистом приватного життя, відкритістю та безпекою).

Покоління прав людини поклали початок становленню та закріпленню загальновизнаних та невідчужуваних прав людини і громадянина, які наразі вважаються найголовнішими на міжнародно-правовій арені.

Варто зазначити, що на національному рівні законодавче закріплення прав та свобод людини і громадянина відбувалося декількома стадіями. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року проголосила, що, виходячи з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини, шануючи національні права всіх народів та дбаючи про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народ України, Верховна Рада УРСР проголошує державний суверенітет України. Четверта частина вищезазначеного документу гарантує кожному громадянину УРСР захист прав та свобод, які передбачені Конституцією УРСР та міжнародно-правовими нормами, які визнані Українською РСР. Піклуючись про законодавчу гарантію забезпечення прав та свобод людини і громадянина, Верховна Рада України у 1996 році зробила великий крок назустріч правовій державі – прийняла Конституцію України, другий розділ якої визначає права та свободи людини і громадянина.

Права та свободи особи, гарантовані чинною Конституцією, являють собою своєрідну базу, що забезпечує повноцінне існування та гармонійний розвиток народу України. Проголошення прав і основних свобод людини і громадянина займає центральне місце чинного Основного Закону. У статті 3 встановлено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

І.І. Магновський до визначальних характеристик гарантій прав та свобод людини і громадянина відносить їх матеріальну складову, в тому числі й те, у чому гарантії прав та свобод людини знаходять своє реальне відображення у житті, а також їх функціональне призначення – тобто ті задачі, які виникають перед гарантіями прав та свобод особи у суспільстві [4, с. 10].

Статтями 21-22 Конституції України проголошено базові засади стосовно гарантії прав та свобод громадян, а саме:

1) права людини є невідчужуваними та непо-рушними;

2) права та свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією, не є вичерпними;

3) конституційні права та свободи гаранту-ються і не можуть бути скасовані;

4) при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звужен-ня змісту та обсягу існуючих прав і свобод;

5) всі громадяни мають рівні права та свобо-ди.

Тобто в Україні абсолютно кожна людина має перелік прав та свобод, що дають їй впевне-ність, адже, з одного боку, вона володіє закон-ними інтересами, а з іншого – вони підпадають під вплив державного регулювання, а отже – не можуть бути порушені. Саме визнання, закріп-лення на практиці та реалізація прав та свобод людини і громадянина є критерієм для визнання держави як соціальної, правової та демократич-ної.

Для забезпечення можливості користуватися всіма правами та свободами людини і громадя-нина держава повинна створити ідеальні умови для реалізації конституційних прав і свобод, а також відповідний механізм їх гарантування. Основним елементом цієї системи є гарантії, які являють собою цілу низку конкретних засобів, завдяки яким стає реальним ефективно здійснення громадянами своїх прав і свобод, їх охорона та захист від правопорушення. Їх головне призначення полягає у забезпеченні всіх і кожного рівними правовими можливостями для набуття, реалізації, охорони та захисту суб'єктивних прав і свобод. Головною особли-вістю юридичних гарантії є те, що вони знахо-дять своє вираження у чинному законодавстві у вигляді спеціальних засобів та способів для за-безпечення прав та виконання обов'язків усіма громадянами країни.

І.Л. Бородін стверджує, що правові засоби в механізмі забезпечення прав та свобод людини і громадянина як самостійне цілісне поліструкту-рне правове явище – це відносно новий напрям не тільки в законотворчій і правозастосовчій ді-яльності, але й новий напрям у юридичній нау-ці, зокрема, загальній теорії права. Як нове явище і напрям науки правові засоби в механіз-

мі забезпечення прав та свобод людини і грома-дянина вимагає теоретико-методологічного ана-лізу, його складових і суміжних правових явищ з метою формулювання нових узагальнень для теорії права та висновків для юридичної прак-тики [1, с. 25].

Основний закон України гарантує кожному її громадянину недоторканість житла, таємницю листування та телефонних розмов, захист із бо-ку суду, свободу думки та вибору стосовно міс-ця проживання, соціального статусу, професії, роду занять тощо. Ці норми Конституції стали базою для створення інших нормативно-правових актів, які існують у нашій державі.

Усі права та свободи, які гарантує нам Кон-ституція України, являють собою правила пря-мої дії. На практиці це проявляється в тому, що особа, у випадку порушення її прав та свобод та за наявності доказів такого порушення, може звернутися до суду, посилаючись на конкретну норму Основного Закону. Навіть якщо у чинно-му законодавстві немає окремого нормативно-правового акту, який би покладав своє правове регулювання на вирішення даного питання, це не є причиною, за якою суд має право відмовити у прийнятті відповідного позову для його розгляду у судовому порядку.

Окрім внутрішньодержавних правових гар-антій, чинне українське законодавство надає ко-жному своєму громадянину широкий перелік гарантій, що походять з міжнародного права.

Варто завернути увагу на головні міжнародні документи у сфері реалізації та гарантування прав та свобод людини і громадянина. Так, 10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла перший міжнародно-правовий доку-мент, що проголосив основні права і свободи людини – Загальну декларацію прав людини. Вона закріпила підґрунтя світового правопоряд-ку в галузі прав людини і на багато років напе-ред визначила шляхи формування відповідного національного законодавства багатьох країн світу. Положення Декларації отримали свій по-дальший розвиток у багатьох міжнародних до-говорах і документах.

Міжнародні гарантії передбачають можли-вість звертатися за захистом права на свободу слова, свободу вираження поглядів, свободу ма-

сової інформації в Європейський Суд з прав людини (процедура існує в рамках Ради Європи) та до Ради з прав людини (процедура в рамках ООН).

Із перших днів ратифікації Україною Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, до Європейського суду з прав людини із України надійшла надзвичайно велика кількість заяв. Певна кількість заяв була грамотно оформлена досвідченими юристами, та у більшості випадків заяви були складені самими заявниками, у зв'язку з чим часто мали місце такі помилки, як недостатність інформації, відмова у наданні документів, неповні відомості про законодавство і т.д. Саме тому близько 95% заяв навіть не було прийнято, досі цей відсоток залишається досить високим. Часто ситуація відхилення поданої заяви виникає через неправильне розуміння чи недооцінку ролі й місця Європейського суду з прав людини серед судових органів. Суд не є державним органом, якими є багато з існуючих установ із захисту прав людини, адже основу його компетенції складають вирішення переданих суду спорів на основі права. Саме з даною специфікою пов'язане особливе значення юридичних процедур, що набули нормативного закріплення в Конвенції і в Регламенті Суду [2, с. 7].

Існують певні обмеження щодо подачі заяви до Європейського суду з прав людини. Наприклад, позивачем може бути подано заяву, що стосується дії чи бездіяльності держави в особі її органів чи посадових осіб, які мають дотримуватися норм Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод. Але слід пам'ятати, що Судом не приймаються заяви щодо порушення норм вищезгаданої Конвенції будь-якими фізичними та юридичними особами. Відповідачем у Європейському суді з прав людини може бути тільки держава, яка є учасником Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, та яка обвинувачується у порушенні її норм.

Прослідковується тенденція, за якою практика подання заяв до Європейського суду з прав людини має місце все частіше, тому питання щодо правильного звернення стає все більш актуальним із кожним роком. На жаль, звернення

до судової установи такого рівня завжди має досить серйозні підстави. Але слід зазначити, що незважаючи на складність даної категорії справ, порушені державою інтереси необхідно відстоювати. Успішно подати заяву досить складно, зважаючи на те, що більшість із них підлягає відхиленню. Проте, спираючись на загальні правила подання позову, користуючись послугами досвідченого юриста, позивач має змогу успішно заявити позов та в подальшому розраховувати на ухвалення судом позитивного рішення задля захисту та відновлення порушених державою прав.

На основі викладеного можна зробити наступні **висновки**. Для гарантування можливості користуватися всіма правами та свободами людини і громадянина держава повинна забезпечити реалізацію конституційних прав і свобод, створити відповідний механізм їх гарантування. Основним елементом цієї системи є гарантії, які являють собою цілу низку конкретних засобів, завдяки яким стає реальним ефективно здійснення громадянами своїх прав і свобод, їх охорона та захист від правопорушення. Їх головне призначення полягає у забезпеченні всіх і кожного рівними правовими можливостями для набуття, реалізації, охорони та захисту суб'єктивних прав і свобод.

Література

1. Бородін І.Л., Моїсеєнко Л.М. Зміст правових засобів в механізмі забезпечення прав та свобод людини і громадянина в Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія: *Право*. 2017. № 3. С. 25-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2017_3_5
2. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 лист. 1950 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 32.
3. Конституційне право України / за ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики. Київ: Український центр правничих студій, 1999. 376 с.
4. Магновський І.Й. Гарантії прав і свобод людини і громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд.

юрид. наук: спец. 12.00.01; Нац. академія внутр. справ України. Київ, 2003, 20 с.

5. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 3. С. 687-688.

6. Основи права Європейського Союзу: нормативні матеріали / за заг. ред. М.В. Буроменського. Харків: Вид-во «ФІНН», 2010. С. 177-180.

7. Раданович Н. Міжнародно-судові засоби імплементації Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод. *Право України*. 1999. № 15. С. 36-39.

References

1. Borodin I.L., Moisejchenko L.M. Zmist pravovyh zasobiv v mehanizmi zabezpechennja prav ta svobod ljudyny i gromadjanyna v Ukraini. *Naukovo-informacijnyj visnyk Ivano-Frankivs'kogo universytetu prava imeni Korolja Danyla Galyc'kogo. Serija: Pravo*. 2017. № 3. S. 25-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2017_3_5

2. Jevropejs'ka konvencija pro zahyst prav ljudyny i osnovopolozhnyh svobod vid 4 lyst. 1950 r. *Oficijnyj visnyk Ukrainy*. 1998. № 32.

3. Konstytucijne pravo Ukrainy / za red. V.Ja. Tacija, V.F. Pogorilka, Ju.M. Todyky. Kyi'v: Ukrain's'kyj centr pravnych studij, 1999. 376 s.

4. Magnovs'kyj I.J. Garantii' prav i svobod ljudyny i gromadjanyna v pravi Ukrainy (teoretyko-pravovyj aspekt): avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: спец. 12.00.01; Nac. akademija vnutr. sprav Ukrainy. Kyi'v, 2003, 20 s.

5. Marks K., Engel's F. Soch. T. 3. S. 687-688.

6. Osnovy prava Jevropejs'kogo Sojuzu: normatyvni materialy / za zag. red. M.V. Buromens'kogo. Harkiv: Vyd-vo «FINN», 2010. S. 177-180.

7. Radanovych N. Mizhnarodno-sudovi zasoby implementacii' Jevropejs'koi' Konvencii' pro zahyst prav ljudyny i osnovnyh svobod. *Pravo Ukrainy*. 1999. № 15. S. 36-39.

LEGAL GUARANTEES OF HUMAN AND CIVIL RIGHTS IN UKRAINE

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: ivanl.borodin1111@gmail.com

Purpose: is to clarify the concept, essence, legal guarantees of human and civil rights and freedoms, taking into account modern legal approaches. **Methods:** comparison, analysis, induction, deduction, and others that served as a tool for material selection and were a necessary condition for achieving this goal. **Results:** the article considers legal guarantees of human and civil rights and freedoms in Ukraine. The practical and theoretical functioning of the main responsibilities of the state to guarantee human and civil rights is substantiated, as well as the world experience of protection of human and civil rights and freedoms in the international arena is summarized. **Discussion:** human and civil rights and freedoms are one of the most important social values, the main object of most constitutional and legal relations. The effectiveness of their implementation, use and compliance depend on the level of their protection and security. In view of this, a valuable part of the constitutional - legal status of man and citizen are the guarantees of these rights and freedoms. The article considers the main legal guarantees of human and civil rights in Ukraine and their legal basis. In addition, the system of international legal guarantees and the main ways to protect their rights in the European Court of Human Rights are analyzed.

Important principles of a democratic state governed by the rule of law are recognized as constitutionally enshrined human rights and freedoms, as well as the means provided by law for their protection.

The main feature of legal guarantees is that they are reflected in the current legislation in the form of special tools and methods to ensure the rights and responsibilities of all citizens of the country. The purpose of guarantees is that they are designed to provide a more favorable environment in the atmosphere in which the constitutions and laws enshrine the legal status of the individual and, especially, his rights and freedoms, in their implementation, would become the *de facto* position of each individual and citizen.

In the international legal arena, it is the guarantees of human and civil rights and freedoms that play the role of real opportunities for implementation and protection in this area. In view of this, the urgent task is to establish the essence of guarantees of human and civil rights and freedoms, determine the list of rights to be guaranteed by constitutional means, and approve the limits of these guarantees provided in the Basic Law of Ukraine.

Keywords: guarantees; human rights; legal guarantees; court; judicial protection.